

ВИВЧЕННЯ ТИПОЛОГІЇ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ
У ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИSTUDY OF TYPOLOGY OF SIMPLE SENTENCES IS
IN PEDAGOGICAL ESTABLISHMENTS OF HIGHER EDUCATION

У матеріалі статті автори порушують проблему важливого місця викладання розділу «Синтаксис» дисципліни «Сучасна українська літературна мова» у процесі підготовки магістрів спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література). Проаналізовано особливості вивчення типології простих речень щодо будови, модальності та інтонаційного оформлення у педагогічних ЗВО, визначено пріоритети у висвітленні синтаксичних явищ, сукупності синтаксичних одиниць та правил функціонування цих одиниць. Схарактеризовано особливості викладання дисципліни «Сучасна українська літературна мова». Ілюстративний матеріал для опису синтаксичних явищ дібрано з мовного наповнення збірки «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук), яка є прикладом українського народного слова. Статтю створено на власних дослідженнях авторів та підсумках згідно з одержаними результатами.

Мета роботи – встановити методичні особливості вивчення синтаксичної одиниці – речення при опрацюванні матеріалу з простого синтаксису, виявити характерну для синтаксичного терміна однозначність, коли ним називають конкретну реченнєву структуру, розкрити диференційні ознаки простих речень різної типології, та довести значення системно-структурного дослідження у вивченні українських речень.

Методологія. Сама дисципліна «Сучасна українська літературна мова» є основною формою організації наукового пізнання, адже мета викладання цього освітнього компонента – формування у студентів загальних і фахових компетентностей, систематизованих теоретичних знань про характеристики синтаксичних виявів української мови; ознайомлення студентів із сучасними лінгвістичними студіями. Використано певну суму методів і принципів дослідження, які застосовано як елементи дисциплінарної методології. Виокремлено емпіричні методи наукового дослідження: спостереження, узагальнення.

Наукова новизна. Необхідність опрацьованої теми визначено тим, що у методиці викладання українського синтаксису немає достатньо широких праць, у яких би комплексно описувалися лінгводидактами та вченими-синтаксистами особливості вивчення синтаксичної одиниці-речення.

Висновки. Вивчення та опис динамічних процесів у синтаксисі речення сучасної української літературної мови на лекційних і практичних заняттях, а також впровадження самостійної роботи у педагогічних закладах вищої освіти ефективні за допомогою ілюстративних прикладів. Новий погляд на мову праці «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук) дав цікавий матеріал для диференціації та коментування розрізняювальних ознак речень, що позначають певні синтаксичні явища.

Актуальність і значення праці зумовлені необхідністю розширення теоретичної бази знань у студентів з питань одного з найважливіших розділів граматики – синтаксису.

Ключові слова: простий синтаксис, речення, елементарне просте речення, модальність.

In the material of the article, the authors raise the problem of the important place of teaching the «Syntax» section of the discipline «Modern Ukrainian Literary Language» in the process of preparing masters in the specialty 014 Secondary education (Ukrainian language and literature). The peculiarities of the study of the typology of simple sentences in relation to the structure, modality and intonation design in pedagogical HEI were analyzed, the priorities in the coverage of syntactic phenomena, the set of syntactic units and the rules of functioning of these units were determined. The peculiarities of teaching the discipline «Modern Ukrainian Literary Language» are characterized. Illustrative material for the description of syntactic phenomena was selected from the linguistic content of the collection «Ukrainian folk songs» (edited by: Z. Vasylenko, M. Hordiychuk), which is an example of a Ukrainian folk word. The article was created based on the authors' own research and conclusions based on the results obtained.

The purpose of the work is to establish the methodological features of the study of a syntactic unit – a sentence when processing material from simple syntax, to reveal the ambiguity characteristic of a syntactic term, when it is called a specific sentence structure, to reveal the differential features of simple sentences of different typologies, and to prove the importance of system-structural research in the study of Ukrainian sentence.

Methodology. The discipline «Modern Ukrainian Literary Language» itself is the main form of organization of scientific knowledge, because the purpose of teaching this educational component is the formation of students' general and professional competences, systematized theoretical knowledge about the characteristics of syntactic manifestations of the Ukrainian language; introducing students to modern linguistic studies. A certain amount of research methods and principles are used, which are applied as elements of disciplinary methodology. Empirical methods of scientific research are singled out: observation, generalization.

Scientific novelty. The necessity of the studied topic is determined by the fact that there are no sufficiently broad works in the methodology of teaching Ukrainian syntax, in which linguists and syntactic scientists would comprehensively describe the peculiarities of studying the syntactic unit-sentence.

Conclusions. The study and description of dynamic processes in the sentence syntax of the modern Ukrainian literary language in lectures and practical classes, as well as during independent work in pedagogical institutions of higher education, are effective with the help of illustrative examples. A new look at the language of the work «Ukrainian folk songs» (editors: Z. Vasylenko, M. Hordiychuk) provided interesting material for differentiation and commenting on the distinguishing features of sentences denoting certain syntactic phenomena.

The relevance and importance of the work is due to the need to expand the students' theoretical knowledge base on one of the most important sections of grammar – syntax.

Key words: simple syntax, sentence, elementary simple sentence, modality.

УДК 811.161.2'37'367.335

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/56.2.41>

Чубань Т.В.,

канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
та методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Кардаш Л.В.,

канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
та методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Постановка проблеми. Проблема полягає у доведенні значення емпіричних методів наукового дослідження: спостереження, у результаті якого отримують певну суму знань, і узагальнення при вивченні змісту та значення головного компонента другого розділу граматики мовної системи – речення, а також у доведенні значення структурного дослідження у вивченні українського синтаксису. До групи методів емпіричного дослідження належить тестування, а значить необхідно готувати студентів до виконання тестових завдань (у кількості чотириста тестових завдань). Важливі наочні методи: показу, або ілюстрації (моделей, схем та ін.); комп'ютерний (метод роботи з комп'ютером), імітації (наслідування), роботи з інформаційними джерелами. Проблемним є розкриття лінгводидактичних особливостей вивчення визначень простого синтаксису, найвищого ярусу мови, що окреслив свій предмет дослідження, зв'язки з іншими науками, формує власні методи аналізу. Інформація, яку отримано за допомогою цих методів, є основою для подальших розвідок у характеристиці та зіставленні мовних процесів. Це важливо тому, що у процесі навчання формуємо такі програмні результати навчання, як, наприклад: ПРН1 – обізнаний із елементами теоретичного й експериментального (пробного) дослідження в професійній сфері та методами їхньої реалізації та ПРН2 – знає сучасні філологічні й дидактичні засади навчання української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях «Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс» (за редакцією Пентиліук М. І.) [1] та «Методика викладання української мови: навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів» (автори: Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М.) [2] надано методичну допомогу майбутнім учителям української мови в оволодінні новими підходами та змістом навчання української мови у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), ефективними способами керівництва навчальним процесом (методи, прийоми, засоби та форми), новими технологіями навчання. Ці роботи присвячено вивченню, виявленню і опису важливих ділянок у методиці навчання елементам мовної системи, методам підвищення рівня грамотності та поширення знань про рідну мову, оскільки «проекування загальнодидактичних принципів на методику навчання мови, обґрунтування специфічних методичних принципів навчання та виявлення шляхів реалізації – це головні завдання методики навчання української мови» [2, с. 10].

Святослав Вербич підготував працю, що має навчально-довідковий характер, – «ГраMATика української мови». У ній подано важливі з погляду сучасної мовної освіти вказівки щодо написання

різних форм слів, а також особливостей їх уживання, наголошення, поєднання у різних текстах, які допоможуть студентам зорієнтуватися у різних граматичних формах [3].

Кожна з трьох названих старанно оформлених книг має в собі весь необхідний апарат: тексти, що доповнюють певну суму знань для допомоги студентам, поради, щоб краще зрозуміти їх зміст.

Базова і додаткова література для опрацювання і вивчення дисципліни «Сучасна українська літературна мова», яку ми пропонуємо для студентів закладів вищої освіти (ЗВО), що містить граматичні погляди і досягнення на ниві мовознавчої думки останніх років (Каленик Шульжук, Іван Вихованець, Іван Дацюк, Анатолій Кващук, Валентин Горяний, Анатолій Загнітко, Петро Дудик, Арнольд Грищенко, Ніна Гуйванюк та ін.), орієнтує на розв'язання питань, що передбачено робочою програмою освітнього компонента «Сучасна українська літературна мова». Опрацювання літератури дозволить студентам оволодіти основними граматичними нормами сучасної української літературної мови, ознайомитися з її структурними маркерами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток сучасної мовознавчої науки ставить проблему синтаксису речення в розряд актуальних тем сьогодення. Ще одним із важливих питань, що постають сьогодні перед ЗВО, є виховання виразника автентичності нації, носія культури мовної. Філологічна підготовка студентів відноситься до основних структурних елементів гуманітарної освіти. Готуючи вчителів української мови, важливо навчити їх досконало володіти синтаксичною лексику, а саме, вмінню правильно вживати терміни на позначення синтаксичних одиниць та відповідних словоформ у різностильових текстах української мови, що стане на кінцевому етапі і значеннєвою ланкою в діяльності студентів як учителів української мови.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою цієї публікації є – довести значення змісту матеріалу для викладання та вивчення синтаксису простого речення української мови у ЗВО. Завдання – сприяти оволодінню новими підходами та ефективними способами навчання простому синтаксису, мотивувати роз'яснення чи витлумачення певних значень, опрацювати питання про значення спостереження над одиницею синтаксичного рівня – реченням при вивченні синтаксису сучасної української мови на філологічних факультетах педагогічних закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі підготовки вчителів української мови і літератури пропонуємо вивчати навчальну дисципліну «Сучасна українська літературна мова», що входить до освітньої програми «ОПП Середня

освіта (Українська мова і література) для другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю № 014 Середня освіта «Українська мова і література» галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка». Цей освітній компонент складається з вивчення усіх розділів мови, на що відводять велику кількість кредитів. Серед програмних результатів навчання виділяємо такі: ПРН 2. Знає сучасні філологічні й дидактичні засади навчання української мови, ПРН 17. Уміє вдосконалювати набуту під час навчання кваліфікацію. Це забезпечує освіта «процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності...» [5, с. 125].

Чільне місце у матеріалі дисципліни «Сучасна українська літературна мова» надаємо синтаксису сучасної української мови, адже він є вищим ярусом граматичної будови мови, у творенні якого беруть участь синтаксичні одиниці. Студенти повинні засвоїти значення лексем простого синтаксису, які надаємо на лекційних заняттях. Другою синтаксичною одиницею є речення, важливість якого усвідомлюємо разом з пізнанням світу, бо людина передає результати пізнання у мові за допомогою слів, речень. У викладанні українського простого синтаксису, а саме: вивченні закономірностей, що діють у будові простого речення, велике значення має спроба розвідки структури речення. Сучасний стан розвитку синтаксичної науки тісно пов'язаний з актуальною ідеєю про необхідність системного аналізу одиниць мови, з урахуванням особливостей їх структури та семантики, а також рівнів, представниками яких вони є, що і є метою вивчення курсу. У процесі підготовки майбутніх вчителів української мови викладачі повинні надати матеріал з простого синтаксису сучасної української літературної мови, щоб студенти отримали суму знань, яка буде становити основу для вироблення фахових умінь і навичок, та бути основою для знання структури мови та синтаксичних засобів.

Визначальним поняттям науки про синтаксичний лад мови є термін *речення* (Р). Суть терміна *речення* подаємо студентам із праці Анатолія Загнітка: «Речення – 1) одна із синтаксичних одиниць та основна предикативна синтаксична одиниця, що складається з декількох з'єднаних між собою синтаксичним зв'язком форм слів або з однієї форми слова, є інтонаційно оформленим смисловим і граматичним цілим, що виражає найсуттєвіші функції мови: пізнавальну, експресивну, комунікативну...» [4, с. 179]. Потім переходимо до пояснення термінного словосполучення – *просте речення* (ПР). Термін простого синтаксису – *просте речення* (ПР) позначає поняття про речення, у якому є лише одна граматична основа, одна пара головних членів, напр.: «**Ішов козак потайком**» [6, с. 135].

Відповідно до класифікації Івана Вихованця [7] є *просте речення елементарне* (ПРЕ), у якому крім головних членів немає інших членів речення, напр.: «**Щиглик оженився**» [6, с. 135].

Є *просте речення неелементарне* (ПРНЕ), у якому крім головних членів є хоча б один другорядний член речення, наприклад додаток: «**Гей, Волошин сіно косить**» [6, с. 154], обставина, напр.: «**Ой з-за гори дим іде**» [6, с. 45], означення, напр.: «**А у горобейка жінка маненька**» [6, с. 165].

Загальне поняття одного предикативного центру об'єднує все різноманіття простих речень. За формальними ознаками предикативного центру розрізняють три найбільш узагальнені їх структурні типи: двоскладні, односкладні і нечленовані речення [7, с. 66].

Речення, у якому є підмет і присудок, у академічній граматиці називають *просте речення двоскладне* (ПРД), напр.: «**Од поля до поля *Виросла тополя***» [6, с. 44]. В один граматичний центр може входити кілька однорідних підметів, напр.: «**Як засіли *наші* коло *чаші* – *Петро, Павло, Хведір, Миколай***» [6, с. 187], чи кілька однорідних присудків, напр.: «***Сидить* козак у неволі *Та й жалібно плаче***» [6, с. 72].

На лекції студентам вказують, що є шість типів *простих речень односкладних* (ПРО), у яких є лише один головний член, який не можна називати ні підметом, ні присудком, адже він має усі ознаки двох головних членів, напр.: «**Гей, *наварила каші з бобом, гей-а-гей!***» [6, с. 171], «***Сидім тихо!***» [6, с. 191].

Студентам розповідають про значення повних простих речень, наявність у них достатньої кількості членів речення для розуміння змісту, це – *просте речення повне* (ПРП), напр.: «**Ой *попід гай, попід гай, Попід тото терни, Там мій милий кусав горіх, Давав мені зерня***» [6, с. 139].

Є речення, суть яких можна зрозуміти або із ситуації мовлення, або із контексту, такі речення називають *простими реченнями неповними* (ПРНП), напр.: «**Ой *сів, думав, думав, Добрую дротянку***» [6, с. 226], хоча відсутність у таких реченнях одного чи кількох членів в умовах контексту чи то за певної ситуації мовлення зовсім не порушує їх смислової повноти.

Зазвичай у реченні виражається закінчена думка, тоді таке речення називають *просте речення закінчене* (ПРЗ), напр.: «**Ой *упав же комар на помості, Потрощив, поломив ребра й кості***» [6, с. 218].

У художньо-літературних текстах трапляються речення, в яких мовець раптом обірвав розповідь, не договоривши, це – *прості речення незакінчені* (ПРНЗ), напр.: «***Сватай мою доньку...***» [6, с. 44], «***Дівка Явдошка Пшеницю полола...***» [6, с. 155].

Є *просте речення ускладнене* (ПРУ) однорідними членами, наприклад присудками: «**Ой**

Таблиця 1

На які типи поділяють речення за метою висловлення?	стверджувальні, загальнозаперечні, частково заперечні	окличні та неокличні	стверджувальні і заперечні	* розповідні, питальні, спонукальні
На якому рівні є частини складносурядного речення?	на незакінченому	*на однаковому	на залежному	на підпорядкованому
Однорідні члени за своєю значеннєвою функцією є які?	залежні один від одного	нерівноправні	нетотожні	*тотожні
Ознака двоскладного речення яка?	два підмети	*підмет і присудок	два присудки	один головний член
Прийнято виділяти які типи складного речення?	безсполучникове речення, складне речення з ускладненою структурою	*складносурядне речення, складнопідрядне речення, безсполучникове речення, складне речення з ускладненою структурою	складносурядне речення, складнопідрядне речення, безсполучникове речення;	складносурядне речення, складнопідрядне речення
Протиставні відношення передаються за допомогою яких сполучників?	або, чи, а чи, то ... то, не то ... не то, чи то ... чи то	*а, але, проте, так, та (в значенні але), однак, зате	і, та	не тільки ... а й, не тільки ... але й
Пунктограма – це що?	вставлені слова	означення	*двокрапка	речення

*женила мати сина, Женила, женила, Начет-веро коромисло На нім **поломила***» [6, с. 175]; звертаннями, напр.: «*Ой час, **мати**, жито жати*» [6, с. 175], «*Ой спи, **дитя**, До вечора*» [6, с. 270]; вставними та вставленими словами. Наголошуємо, що звертання, вставні та вставлені слова не є членами речення.

Студентам розповідають, що традиційно друга синтаксична одиниця – *речення* є одиницею комунікативною. У цьому полі є *просте речення стверджувальне* (ПРС): це – речення, у якому стверджується те, про що висловлюється у тексті, напр.: «*Гей, люди їдуть по ліщину, гей-а-гей!*» [6, с. 170], і є *просте речення заперечне* (ПРЗ), напр.: «*І вітер **не** віє*» [6, с. 73].

Щодо інтонації речення, що вимовляють з відповідною підсиленою інтонацією, називаємо *простим реченням окличним* (ПРО), напр.: «*Я не їла й не їстиму Гречаного тіста!*» [6, с. 213].

Для *простого речення неокличного* (ПРНО) характерне вимовляння спокійним тоном, напр.: «*Полетів же комар В чисте поле, В чисте поле, В зелену діброву*» [6, с. 218].

У закладах загальної середньої освіти найчастіше за метою висловлювання речення поділяють на такі типи: *просте речення розповідне* (ПРР), у якому автор розповідає про певні події, явища напр.: «*Сидить козак у неволі Та й жалібно плаче*» [6, с. 72]; *просте речення питальне* (ПРП), яке містить вимогу відповіді, в якому про когось або про щось запитується, маючи часткові знання, чи ні, напр.: «*Повідай, повідай, Де твоя ненька?*» [6, с. 164]; *просте речення спонукальне* (ПРС) містить наказ, вимогу, заклик,

побажання, напр.: «*Оддайте мене за волошина*» [6, с. 98], «*Вертайсь додомоньку, Гей вертайсь додомоньку*» [6, с. 44]. Найбільш поширені в мові речення з розповідною модальністю.

У ЗВО викладачі вказують, що в українській мові розрізняють сім модальних значень речення: розповідність, питальність, спонукальність, бажальність, умовність, імовірність і переповідність, тому, згідно з цим виділяють сім модальних різновидів речення: речення розповідні, питальні, спонукальні, бажальні, умовні, гіпотетичні і переповідні.

Для виконання на практичних заняттях з дисципліни «Сучасна українська літературна мова» можемо запропонувати тип тестів з чотирма варіантами відповідей, а для екзамену готуємо чотирьох тестових завдань, напр. (табл. 1).

За теоретичний модуль студент може отримати максимально тридцять балів.

Із особистого досвіду вважаємо ефективним ведення словничка термінів, а також підготовку доповідей та організацію виступів. Визначення успішності навчання студентів-філологів передбачає кількість накопичених балів за виконання усіх запланованих видів робіт практичного, самостійного та теоретичного модуля, усього – 100 балів.

Для самостійної роботи студентів слід добирати типи вправ та завдань, які б спонукали їх до пошуку інформації та її засвоєння, а також на доведення структурності всієї синтаксичної системи. Можна дати завдання підготувати доповідь про терміни «*предикативність*» і «*модальність*».

Самостійну роботу студентів оцінюють за визначеними параметрами. Так, наприклад, вищий бал отримує студент за умови, що завдання

для самостійної роботи виконано без допомоги викладача в повному обсязі; студент демонструє глибокі знання та розуміння лінгвістичних понять, норм; вибирає інформаційні джерела, адекватні поставленим завданням; схильний до системно-наукового аналізу мовних явищ; уміє ставити та розв'язувати проблеми; демонструє високий рівень творчо-пошукової діяльності. За модуль самостійної роботи студент може отримати максимум двадцять балів.

Тісний зв'язок роботи над засвоєнням синтаксичного матеріалу з розв'язанням практичних завдань, забезпечать успішне виконання тих дидактичних завдань, що їх необхідно вирішувати на заняттях з сучасної української літературної мови.

Висновки і пропозиції. Можемо зробити висновки, що ефективність лекційних і практичних занять з дисципліни «Сучасна українська літературна мова» у ЗВО залежить від теоретичного рівня змісту матеріалу, що вивчається, і підбору матеріалу для прикладів, які ілюструють явища синтаксичного ярусу. Синтаксичний матеріал пропонуємо добирати, починаючи від визначення *речення*. Потім вивчаємо поетапно значення термінів на позначення синтаксису простого речення, супроводжуючи прикладами речень із текстів українських народних пісень.

У процесі теоретичної і практичної підготовки майбутні вчителі української мови повинні отримати глибокі знання з українського синтаксису, адже сума знань становить основу для вироблення фахових умінь і навиків, є умовою того, що фахівець буде мати глибокі знання з мови, буде знати її граматичну структуру та засоби. Структура занять з дисципліни «Сучасна українська літературна мова» у ЗВО та вибір шляхів добору мовного

матеріалу для спостережень у процесі професійної підготовки студентів є сферою для подальших досліджень лінгводидактив, оскільки у сучасну епоху вища освіта має особливо важливе значення.

У межах отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студювання у цьому напрямку: простеження ефективності певних методів та можливостей інноваційних технологій навчання у вивченні таких синтаксичних термінів української мови: *складне речення елементарне* (СРЕ), *складне речення неелементарне* (СРНЕ).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс. Посібник для студентів педагогічних університетів та інститутів / за редакцією М. І. Пентиліук. Київ : «Ленвіт», 2011. 366 с.
2. Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М. Методика викладання української мови : навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. Тернопіль: Астон, 2008. 287 с.
3. Вербич Святослав. Граматика української мови. Київ: Арій, 2018. 80 с.
4. Загнітко Анатолій. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3. 426 с.
5. Словник термінів і понять сучасної освіти. Уклад.: Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна / за заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєверодонецьк : Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2020. 194 с.
6. Українські народні пісні. В двох книгах. Упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук. Київ : Державне видавництво «Мистецтво», 1955. Книга друга. 414 с.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Київ : Либідь, 1993. 366 с.